

*Чайковський Ю. В.,
к. ю. н., доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
НУ «Одеська юридична академія»*

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ «RESPONSIBILITY TO PROTECT» У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА

Анотація. Проводиться аналіз впливу концепції «*Responsibility to Protect*» на формування сучасного міжнародного співтовариства. Підкреслюється, що праву властивий розвиток еволюційним шляхом, а разом зі збільшенням кількості суб'єктів міжнародно-правових відносин і поглиблення їх взаємодії між собою, неминує також має відбуватися і якісний розвиток міжнародного права. Робиться висновок, що концепція «*Responsibility to Protect*» покликана прийти на заміну концепції гуманітарної інтервенції у міжнародному праві як новий рівень відповідальності національних урядів перед міжнародним співтовариством, що формується.

Ключові слова: відповідальність за захист, еволюція права, міжнародне співтовариство, проблеми становлення.

Постановка проблеми. Міжнародне право з моменту своєї появи пройшло складний шлях еволюції, який різними авторами схематично зображується в певній кількості періодів становлення міжнародного права. Незважаючи на складнощі у визначенні точки відліку міжнародного права, значну розбіжність серед представників науки міжнародного права у цьому надскладному питанні, єдиною є думка про еволюційний розвиток міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Дослідженню ролі і місця у даному процесі і його впливу на формування міжнародного співтовариства присвячували свої праці видатні вчені-міжнародники, такі як: Л. Алексідзе, І. Блищенко, В. Буткевич, А. Дмитрієв, В. Денисов, В. Свінгов, А. Мовчан, І. Лукашук, Г. Тункін, Є. Заядло, Р. Квечень та ін.

Предметом даного дослідження є концепція «*Responsibility to Protect*» та її роль у формуванні міжнародного співтовариства.

Метою даної статті є проведення аналізу впливу концепції «*Responsibility to Protect*» на становлення сучасного міжнародного співтовариства.

Викладення основного матеріалу. Пізнання міжнародного співтовариства є виключно важливим для практики міжнародних відносин і теорії міжнародного права. За своїм смисловим використанням поняття «співтовариство» оманливе і неоднозначне. Воно, так би мовити, більш переконливе для опису існуючого або альтернативного набору відносин. Більш важливо

те, що на відміну від всіх інших понять соціальної організації (держава, нація, суспільство і т. д.), воно ніколи не буде використано в негативному плані і йому ніколи не знайдеться позитивного протиставлення або протилежного поняття. Практично те саме можна сказати і про поняття «світове співтовариство» – воно ніколи не використовується в зневажливому значенні. Може бути, не зовсім зрозуміло, що повинно трактуватися або маєтись на увазі під ним, але напевно ясно: ті, хто його використовують, впевнені, що світ був би краще, якби він міг бути названий співтовариством. Що стосується дипломатичного використання поняття «міжнародне співтовариство» – відносного, але на протигагу світовому суспільству переважно державоцентричного поняття – воно завжди переконливо.

Ми будемо говорити про міжнародне суспільство у контексті розвитку сучасного міжнародного права. Особливо динамічно система міжнародного права розвивалася у ХХ ст., коли під впливом загальних для людства загроз – двох світових воєн, глобальних проблем, виразно вималювалися контури міжнародного співтовариства з унікальною системою регулювання відносин – сучасним міжнародним правом. І хоча, як зазначає М. Ю. Черкес, сам термін «сучасне» міжнародне право є не досить коректним, ми застосуємо саме цей термін, оскільки для нас важливо підкреслити кардинальні відмінності у порівнянні із класичним міжнародним правом [1, 90]. Сучасне міжнародне право є системою права із взаємозалежністю і взаємопов'язаністю складових елементів – норм, інститутів і галузей, саме таким воно стало після прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй, як відправної точки відліку нового періоду його становлення.

Найбільш помітні зміни в міжнародному праві – у перетині сфер регулювання із національними правовими системами. Міжнародне право вторгається у традиційно внутрішньодержавні сфери регулювання – такі, як, наприклад, відносини із населенням чи здійснення правосуддя. Дане явище призводить до появи концепції включення внутрішньодержавних правопорядків до багаторівневого правового порядку, підсумком якого повинно стати створення, тлумачення і застосування внутрішньодержавних норм, як і між-

народних, в рамках цієї системи. Ці ідеї глобального права пропонують розглядати право як «внутрішнє» і «зовнішнє», відходячи від традиційного сприйняття «міжнародності» права. Такий підхід загрожує не лише самостійності внутрішньодержавного правопорядку, але також і існуванню міжнародного права, тому що ставить під сумнів сутність міжнародного права, яке засноване на існуванні суверенних держав. З цим пов'язана й дискусія стосовно міжнародної правосуб'єктності фізичної особи.

Іншим феноменом сучасного міжнародного права є проблема конституціоналізації міжнародного права, що пропонує діаметрально протилежний погляд на сучасне міжнародне право як розвиток тенденцій імперативізації й існування зобов'язань *erga omnes*. Ця проблема ставить під сумнів існування міжнародного права як «горизонтального» правопорядку, що спирається на узгодження воель суверенних держав.

Однак, фундаментом сучасного міжнародного права є відносини суверенних держав. Ідея суверенітету залишається основою міжнародного права. Поява в міжнародних відносинах суверенних суб'єктів змінила структуру й вигляд міжнародного співтовариства. Сучасне міжнародне співтовариство – це суверенні держави, а не суверени, і відносини між ними складаються на регулятивній основі міжнародного права. Тобто, якщо бути більш семантично допитливими, то вірно називати існуючий правопорядок міждержавним правом, а не міжнародним. Ще одним феноменом права сучасного міжнародного співтовариства є опора не на етичні норми його існування, а «позитивізація» з опором на воель суверенних держав. Роль держав у сучасному міжнародному співтоваристві безспірна, проте виникає питання про місце й роль недержавних суб'єктів. Ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. оперує поняттям «міжнародне співтовариство держав як ціле», однак Міжнародний Суд ООН вже у 1970 р. у своєму рішенні (і в подальшій правотворчості) вживає термін «міжнародне співтовариство як ціле», чим значно розширює суб'єктний склад такого співтовариства.

Для нас не є важливим питання чи всі суб'єкти міжнародного співтовариства є суб'єктами міжнародного права, однак важливо, що міжнародне співтовариство складають і держави, і несуверенні суб'єкти міжнародного права, так і ті учасники міжнародних відносин, міжнародна правосуб'єктність яких під питанням. Отже, сучасне міжнародне співтовариство складається з неоднорідних за статусом суб'єктів, і, як наслідок, має слабкий ступінь згуртованості.

Функціонування міжнародного співтовариства можна розглядати в двох значеннях: як сукупність суб'єктів, що вступають у відносини між собою і як сукупність суб'єктів, об'єднаних спільною ідеєю і аксіологічною основою. Іноді, різниця ця помітна в термінах «співтовариство» і «спільнота». Спільно-

та – більш тісне об'єднання, тісне саме у зв'язках між суб'єктами. Зокрема, міжнародна спільнота відрізняється від міжнародного співтовариства опорою на квазіконституційні чи навіть конституційні основи, що складають її фундамент як правового порядку. В цьому плані, категорія міжнародної спільноти тісно пов'язана із створенням глобальної конституції.

Відносини у міжнародному співтоваристві реалізуються у двох вимірах: горизонтальному (між незалежними суб'єктами) і вертикальному (між державами й іншими членами міжнародного співтовариства). У цьому плані міжнародне право – явище вторинне, тобто є результатом зобов'язань суб'єктів. Отже, міжнародне право – результат комунікації між суб'єктами у міжнародному співтоваристві, члени якого переконані у необхідності узгодження взаємної поведінки.

Саме формуванню міжнародного співтовариства у вертикальному вимірі й сприяє концепція «*Responsibility to Protect*» (або відповідальності за захист), що знайшла багато прибічників саме останнім часом. Поняття «відповідальність за захист» (обов'язок захищати) є одним з найбільш часто використовуваних у сучасній міжнародній політиці. Його походження тісно пов'язане з дискусією про взаємозв'язок та взагалі сумісність національного суверенітету, використання сили в міжнародних відносинах і прав людини, що відбувається в світі протягом кількох останніх років. Переломним моментом у цій дискусії було військове втручання НАТО в Косово, що поставило на порядок денний фундаментальне питання про легітимність втручання здійснене під прапором прав людини і без прямого дозволу Ради Безпеки ООН. Таким чином, ми мали справу з так званим класичним прикладом конфлікту між правом і мораллю в цілому і міжнародного права і міжнародної моралі зокрема. Під впливом цих подій була створена в 2001 році Міжнародна комісія з питань інтервенції та державного суверенітету (далі – Комісія). Комісією був розроблений спеціальний документ «Відповідальність за захист», в якому здійснена спроба замінити правову концепцію «гуманітарної інтервенції». Події 11 вересня 2001 р. і подальше одностороннє проголошення глобальної війни з тероризмом, війни в Афганістані та Іраку, означало, що люди почали думати про кінець обговорення гуманітарної інтервенції. Ідея гуманітарної інтервенції отримала підтримку, але стільки ж отримала й критики, що знову стало причиною повернення до концепції відповідальності за захист. Посилаючись на те, що з 1945 р., після прийняття Статуту ООН, було більше десятка випадків застосування сили під «гуманітарним» приводом без санкції ООН, прихильники американського тлумачення концепції гуманітарної інтервенції роблять висновок, що оскільки, на їх думку, ці випадки збройної інтервенції були дозволені міжнародним співтовариством або, в крайньому випадку, були зустрінуті їм лише з мовчазною незгодою,

то можна виходити з того, що Статут ООН може бути модифікований практикою держав-членів ООН, що створює міжнародний звичай.

Отже, у доповіді Комісії, опублікованій в 2001 р. під назвою «Відповідальність за захист», вказується на те, що суперечності з питання про застосування сили в гуманітарних цілях виникли внаслідок існування «небезпечної прогалини» між реально існуючими стражданнями людей і діючими правовими нормами і механізмами регулювання міжнародних відносин. Комісія запропонувала заповнити цю прогалину, сформулювавши новий принцип міжнародного права – «відповідальність за захист», – який зобов'язував би міжнародне співтовариство втручатися в справи інших держав з метою запобігання або припинення гуманітарних криз.

Запропонована Комісією концепція коригує традиційне розуміння державного суверенітету, підкреслюючи, що він означає не тільки права, але й обов'язки держави. На думку Комісії, суверенітет означає, що «державні влади несуть відповідальність за те, яким чином вони здійснюють функції захисту безпеки і життя своїх громадян та підвищення їх добробуту», що «національні політичні влади відповідають перед своїми громадянами у внутрішньополітичному плані і перед міжнародним співтовариством – через ООН» і що «представники держави несуть відповідальність за свої дії, тобто вони можуть бути притягнені до відповіді як за свої вчинки, так і за упущення». Проте, комісія йде далі і висуває тезу про те, що запропонована нею концепція «Відповідальності за захист» накладає зобов'язання не тільки на окремі держави, а й на міжнародне співтовариство в цілому. У першу чергу відповідальність за захист своїх громадян лежить на владі самої держави. Але, як вважає комісія, якщо держава не виконує її, то як би в другу чергу функція виконання цієї відповідальності, навіть якщо це зажадає порушення державного суверенітету, переходить до міжнародного співтовариства, яке діє через ООН. Таким чином, робить висновок комісія, «у тих випадках, коли населенню завдана серйозна шкода в результаті громадянської війни, заколоту, репресій або недієздатності держави, а сама ця держава не хоче або неспроможна зупинити або запобігти нанесенню такої шкоди, то принцип невтручання відступає перед міжнародною відповідальністю за захист» [4, 140].

У той же час, допускаючи в принципі можливість гуманітарної інтервенції за рішенням ООН, Комісія вважає при цьому за необхідне наступне: встановити більш чіткі правила, процедури та критерії визначення того, чи є втручання необхідним, а також того, коли і як його здійснювати; визначити правомірність військового втручання, якщо воно необхідне, і тільки після того, як всі інші підходи не принесли успі-

ху; забезпечити, щоб військове втручання, якщо воно робиться, здійснювалося лише в оголошених цілях, було ефективним і при цьому приділялася належна увага зведенню до мінімуму заподіяння в результаті нього людських жертв і шкоди державі; допомогти усунути, де це можливо, причини конфлікту, одночасно зміцнюючи перспективи встановлення міцного і справедливого миру. Не можна не зробити висновок, що в принципі Комісія пропонує досить збалансовану концепцію гуманітарної інтервенції. З одного боку, державам дають зрозуміти, що, в разі проведення ними, всупереч їх конституціям, незаконних репресій чи силових акцій проти груп власного населення з масовими жертвами або їх нездатність або небажання покласти край незаконному переслідуванню таких груп, міжнародне співтовариство може здійснити втручання, в тому числі і збройне, у внутрішні справи таких держав в гуманітарних цілях, для виправлення такого становища.

З іншого боку, розуміючи, що запропоноване коригування найважливіших міжнародно-правових принципів невтручання у внутрішні справи держав, поваги державного суверенітету і незастосування сили може відкрити широкі можливості для зловживання силою державами у власних егоїстичних інтересах, Комісія підкреслює, що рішення про збройну гуманітарну інтервенцію може бути прийнято тільки через ООН, тобто згідно зі Статутом ООН, через її Раду Безпеки. Очевидно, що комісія справедливо виходить з того, що тільки в разі досягнення консенсусу між постійними членами Ради Безпеки при вирішенні цього питання, міжнародне співтовариство може бути гарантовано від зловживання силою тієї чи іншої з великих держав шляхом здійснення гуманітарних інтервенцій.

Висновки. Тож, сама концепція «Відповідальності за захист» сприяє формуванню міжнародного співтовариства не як простої сукупності чітко визначених суб'єктів, а радше, як системи взаємопов'язаних членів, позбавлених обмеженості державних кордонів і впливу національних урядів.

Література:

1. Черкес М. Е. О понятии «современное международное право» / М. Е. Черкес // Митна справа. — 2005. — № 6 — С. 90 — 94.
2. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 г. / А. В. Трояновский, Ю. В. Чайковский; под ред. Засл. юриста Украины, зав. каф. межд. права и междунар. отнош. ОНЮА, к. ю. н., проф. М. Е. Черкеса // Международное право: сборник документов. — О.: Фенікс, 2010. — С.101 —130.
3. Barcelona Traction, Light and Power Company Ltd (Second Phase), ICJ Reports 1970, s. 32 // <http://www.icj-cij.org/docket/files/50/5387.pdf>
4. Lee Feistein and Anne —Marie Slaughter. A Duty to Prevent // Foreign Affairs. Vol. 83 N 1. January / February 2004. P. 140 — 141.

Чайковский Ю. В. Роль концепции «Responsibility to Protect» в формировании современного международного сообщества

Аннотация. Проводится анализ влияния концепции «Responsibility to Protect» на формирование современного международного сообщества. Подчеркивается, что праву свойственно развитие эволюционным путем, а вместе с увеличением количества субъектов международно-правовых отношений и углублением их взаимодействия между собой, неизбежно также происходит и качественное развитие международного права. Делается вывод, что концепция «Responsibility to Protect» призвана прийти на смену концепции гуманитарной интервенции в международном праве как новый уровень ответственности национальных правительств перед международным сообществом, которое формируется.

Ключевые слова: ответственность за защиту, эволюция права, международное сообщество, проблемы становления.

Chaykovskyy Yu. The Role of the «Responsibility to Protect» Concept in the Formation of Modern International Community

Summary. The influence of the concept «Responsibility to Protect» on modern international community formation is analyzed in the article. It is emphasized that the law develops in evolutionary manner. As its subjects increase in number and their interactions become deeper international law develops qualitatively. It is concluded that «Responsibility to Protect» concept was designed to replace the concept of humanitarian intervention in international law. It is a new level of responsibility of national governments towards the international community.

Keywords: the responsibility to protect, the evolution of the law, the international community, the problems of development.